

Työttömät ja työvoiman ulkopuolella olevat maahanmuuttajat: kokemuksia kotouttamistoiminnasta

Anna Mikkonen

Artikkeli perustuu Väestöliiton julkaisussa (Alitolppa-Niitamo, Söderling & Fågel 2005) olleeseen artikkeliini. Artikkelin koskee työttömille sekä työvoimaan kuulumattomille maahanmuuttajille järjestettyä kotouttamistoimintaa. Selvitys oli osa kansainvälistä EU-hanketta¹. Selvityksellä halutaan erityisesti tuoda esiin toimivia ja maahanmuuttajien hyvin vastaanottamia toimintoja. Lisäksi tuodaan esiin niitä kohderyhmiä, jotka jäävät helposti kotouttamistoiminnan ulkopuolelle. Selvitystä varten haastateltujen tahojen ehdotukset on koottu suosituksiksi ja hyviksi käytännöiksi artikkelin loppuun.

Taustaksi

Työssä käyvät ja opiskelevat maahanmuuttajat käyttävät ajastaan suurimman osan työhön tai opiskeluun. Työttömien ja työvoiman ulkopuolella olevien (muiden kuin opiskelijoiden) maahanmuuttajien päivien kulusta ja tarpeista ei kuitenkaan tiedetä paljoa. Nämä ryhmät ovat usein kotoutumisen näkökulmasta muita heikommassa

VTM Anna Mikkonen työskenteli Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksella keväällä 2003 tehden kyseisestä aiheesta selvitystä Euroopan Unionille.

asemassa ja tarvitsevat siksi erityisiä toimenpiteitä päästäkseen mukaan suomalaisen yhteiskunnan toimintaan.

Tilastojen mukaan työvoiman ulkopuolella olevien maahanmuuttajien osuus on Suomessa korkea. Ulkomaan kansalaisista on työkäisiä huomattavasti suurempi osa kuin suomalaisista. Työvoimaan työkäisistä maahanmuuttajista kuuluu vain noin 43%. Työvoiman ulkopuolella olevat ovat esimerkiksi kotityötä tekeviä, opiskelijoita tai sairaan- tai eläkkeellä olevia. (Työministeriö 2005a.)

Väestöliiton selvityksen tavoitteena oli:

1. Selvittää, minkälaisia kotouttamistoimintoja työttömille ja työvoiman ulkopuolella oleville maahanmuuttajille on olemassa.
2. Selvittää, minkälaisia tarpeita ja toiveita kohderyhmällä on kotoutumiseen tähtäävän toiminnan suhteen.
3. Tunnistaa erityisryhmiä ja heidän tarpeitaan.

Selvityksen tiedot kerättiin keväällä 2003 haastatteleamalla henkilöitä, joilla oli oman toimintansa kautta hyvä näkemys juuri työttömien ja työvoiman ulkopuolella olevien maahanmuuttajien tilanteesta. Haastateltavat olivat viranomaisia, kansalaisjärjestöjen edustajia, työllistämisen- ja kotoutta-

mispalvelujen sekä maahanmuuttajien järjestöjen työntekijöitä. Suurin osa haastatteluista tehtiin pääkaupunkiseudulla (Helsinki, Espoo, Vantaa). Lisäksi haastateltiin muutamia henkilöitä Turun kaupungin Sosiaalikeskuksesta sekä järjestöistä. Monet haastateltavista olivat itsekin taustaltaan maahanmuuttajia.

Kotouttamislaki

Vuonna 1999 hyväksyttiin laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta (L 9.4.1999/493). Lain tavoitteena on edistää maahanmuuttajien kotoutumista ja tasa-arvoa sellaisilla toimenpiteillä, jotka tukevat yhteiskunnassa tarvittavien tietojen ja taitojen saamista. Lailla pyritään muun muassa parantamaan työkäisten sijoittumista työmarkkinoille.²

Maahanmuuttajalla, jolla on oleskelulupa ja kotikunta, ja joka ilmoittautuu työttömäksi tai saa tietyin edellytyksin toimeentulotukea, on oikeus kotoutumissuunnitelmaan. Suunnitelma tehdään korkeintaan kolmeksi vuodeksi, ja siihen sisällytetään toimenpiteitä, jotka lisäävät maahanmuuttajan ja hänen perheensä valmiuksia toimia työmarkkinoilla ja yhteiskunnassa. Näitä voivat olla esim. kieli- ja yhteiskuntatietouden opinnot.

Kotoutumissuunnitelmia on perinteisesti tehty lähinnä työvoimaan kuuluville maahanmuuttajille. Viime vuosina on kuitenkin huomattu, että useat erilaiset maahanmuuttajaryhmät, kuten kotiäidit, teini-ikäiset nuoret ja vanhuksset, tarvitsevat oman kotoutumissuunnitelman. Ehdotuksessa uudeksi kotouttamislaisiksi suositellaankin, että muun muassa lapsille ja nuorille laaditaan yksilölliset kotoutumissuunnitelmat.

Suunnitelmien tekeminen aikaisempaa useammille ei kuitenkaan yksinään riitä. Suunnitelmia on kritisoitu siitä, että käytännön toteutus kangertelee erilaisista syistä (esim. sopivan tarjonnan puute kyseisellä paikkakunnalla, maahanmuuttajan motivaatio-ongelmat, suunnitelman jääminen vieraaksi maahanmuuttajalle).

Monet kunnat ovat vastanneet kotouttamispalveluihin kohdistuneeseen kritiikkiin vetoamalla siihen, etteivät resurssit riitä palvelujen järjestämiseen. Myös suomalaiset työnantajat ovat saaneet osansa kritiikistä, sillä koulutetuilla ja kielitaitoisillakin maahanmuuttajilla on ollut lähes ylipääsemättömiä vaikeuksia työllistyä. Lisäksi on katsottu, että perinteiset kotouttamistoimenpiteet painottuivat aikaisemmin liian yksipuolisesti työllistymiseen ja työikäiseen väestöön.

Tutkimuksen näkökulmia maahanmuuttajien ajankäyttöön³

Maahanmuuttajien ikärakenne on huomattavasti nuorempi kuin suomalaisten. Nuoria perheitä on suhteessa enemmän, mikä puolestaan selittää työvoimaan kuulumatto-

mien suurta osuutta, sillä monet naiset hoitavat kotona pieniä lapsia. Ikärakenne ja vaikeudet päästä työmarkkinoille selittävät osaltaan myös sitä, että maahanmuuttajat opiskelevat suomalaisia useammin. (Forsander 2002.)

Tutkimustulokset kertovat ns. perinteisistä miehen ja naisen rooleista osassa maahanmuuttajaperheistä, mutta toisaalta myös roolien muuttumisesta. Marja Tiilikaisen (1999, 2003) tekemä tutkimus somalinaisten keskuudessa kertoo muun muassa perinteisten sukupuoliroolien ja niiden mukaisen työnjaon muuttumisesta monissa somaliperheissä. Perinteisesti perheiden äidit ovat kiireisiä kotitöiden vuoksi, sillä ruuanlaitto sekä kodista ja lapsista huolehtiminen on yleensä äitien vastuulla. Naisten onkin vaikea osallistua kodin ulkopuolisiin tapahtumiin tai toimintaan. Osa pikkulapsista on kuitenkin päivähoitossa, jolloin äideille jää enemmän omaa aikaa. Monet naiset ovat yhteydessä ulkomaailmaan lähinnä puhelimen ja television välityksellä. (Tiilikainen 1999, 71–74; Tiilikainen 2003.)

Toisaalta sukupuoliroolit ovat Tiilikaisen mukaan alkaneet muuttua somaliperheissä: miehet ovat esimerkiksi alkaneet hoitaa lapsia ja osallistua kotitöihin aikaisempaa ahkerammin. Monet somalmiehet ovat työttömyyden vuoksi kokeneet kadottaneensa auktoriteettinsa perheen elättäjinä, mutta ovat löytäneet tilalle uusia asioita. Monet kokevat esimerkiksi aktiivisen toiminnan moskeijoissa hyödylliseksi. (Tiilikainen 1999, 74–76; 2003.)

Petra Ekberg-Kontula (2000) selvitti parinkymmenen afrikka-

laistaustaisen naisen näkemyksiä koulutuksesta ja työllistymisestä. Naiset käyttivät suurimman osan ajastaan lasten hoitamiseen, muutenkin heidän päivittäinen rytminsä määrättyi lasten koulunkäynnin ja harrastusten mukaan. Niillä naisilla, joilla ei ollut omia lapsia, oli enemmän harrastuksia kuin muilla naisilla. Suurin osa naisista vietti illat ja viikonloput ystävien kanssa, kotitöiden parissa, ostoksilla, televisiota katsellen tai moskeijassa. Tutkimukseen osallistuneet naiset kaipaavat mielekästä tekemistä ja seuraa. (Ekberg-Kontula 2000, 20–22.)

Kati Myrén (1999) on tutkinut maahanmuuttajien liikuntaharrastuksia ja vapaa-aikaa. Tulosten mukaan yhdessäolo perheenjäsenen ja ystävien kanssa, lukeminen, radion kuuntelu ja TV:n katselu ovat maahanmuuttajille yleisempiä ja tärkeämpiä vapaa-ajan viettotapoja kuin urheilu. Tutkitut kokivat lisäksi, että koulunkäynti ja työnteko ovat urheiluharrastuksia tärkeämpiä. Silti lähes kaikki tutkimuksessa mukana olleet tekivät jotain fyysistä ainakin kerran viikossa. Myrénin tutkimustulosten mukaan urheiluharrastukset voivat edesauttaa kotoutumista, sillä harrastusten parissa maahanmuuttajat voivat myös tutustua suomalaisiin ja oppia suomea. (Myrén 1999.)

Kotouttamistoiminnat ja kohderyhmät

Erilaisia kotouttamistoimintoja järjestävät kunnat, järjestöt, yhdistykset ja seurakunnat. Nämä toiminnot voivat olla niiden ns. normaalitoimintaa tai sitten määrääjäksi rahoitettuja projekteja, ja

niillä tähdätään maahanmuuttajien kotouttamiseen, työllistymiseen ja vahvistumiseen. Tavoitteena on myös maahanmuuttajien voimavarojen aktivoiminen, syrjäytymisen ehkäiseminen sekä yhteistyön kehittäminen viranomaisten, kansantasomalaisten kansalaisjärjestöjen ja maahanmuuttajien järjestöjen välillä.

Kotoutumissuunnitelmiin kuuluvien kotouttamistoimintojen lisäksi on monenlaista muuta toimintaa, jonka kohderyhmänä voivat olla jotkin tietyt etniset ryhmät, ikäryhmät tai muut erityisryhmät. Jotkut toiminnat on taas tarkoitettu kaikille halukkaille maahanmuuttajille.

Työttömille ja suurimmille maahanmuuttajaryhmille - esimerkiksi somaleille ja venäläisille - on olemassa varsinkin pääkaupunkiseudulla ja suurimmissa kunnissa erillisiä projekteja ja kursseja. Joidenkin haastateltavien mukaan pienemmät, mutta kuitenkin lukumäärältään merkittävät vähemmistöt (esim. kurdit) kokevat, että heidän ryhmänsä jää tällaisessa palvelutarjonnassa helposti vaille riittävää huomiota.

Suomeen tulleiden maahanmuuttajien taustat ja tilanteet ovat moninaisia. Niinpä myös maahanmuuttajaryhmien ja yksilöiden tarpeet sekä palveluja koskevat toiveet saattavat vaihdella suuresti. Ei ole helppoa järjestää toimintaa, joka vastaisi kaikkien toiveita ja tarpeita.

Myös uudessa maassa asumisen aika ratkaisee tarvittavan tuen laadun: vasta maahan tulleet tarvitsevat aivan erilaista tukea kuin täällä jo pidempään olleet. Lisäksi kieli, uskonto ja etninen tausta saattavat jakavaa maahanmuutta-

jataustaisia asiakkaita keskenään erilaisiin ryhmiin. Osa ryhmistä taas huolehtii mieluummin asioistaan ja ongelmistaan oman ryhmänsä sisällä, sillä ulkopuolisten tuki saatetaan kokea leimaavana ja häpeällisenä. Varsinkin Suomessa pidempään asuneet ryhmät ovat usein jo luoneet omat tukiverkostonsa yhteisön sisällä.

Haastateltavien mukaan yksi keskeinen ongelma kotouttamistoiminnan suunnittelussa on se, että kotouttamistoiminnan kysyntä ja tarjonta on vaikea saada kohtaamaan ajallisesti ja alueellisesti. Samaan aikaan kun kaikki halukkaat eivät mahdu vaikkapa leireille, on kuitenkin myös maahanmuuttajille suunnattuja toimintaa, johon ei löydy tarpeeksi kävijöitä tai kävijöiden määrä vaihtelee suuresti. Kun jotakin uutta aloitetaan kestää myös aikansa, ennen kuin sana leviää ja osallistujia alkaa tulla.

Pakolaisille on usein tyypillistä, että he haaveilevat paluusta lähtömaahansa monien vuosien ajan saapumisensa jälkeen. Monet joutuvat kuitenkin muuttamaan asennettaan kotoutumista kohtaan vuosien kuluessa, kun he huomaavat, etteivät voikaan palata kotimaahansa niin nopeasti kuin olivat alun perin suunnitelleet. Haastateluissa kävi myös ilmi, että kun uudessa maassa on vierähtänyt useita vuosia, eivät monien perheiden lapset enää halua palata vanhempiansa lähtömaahan.

Tarvitsevatko maahanmuuttajat erillistoimintaa?

Kotouttamistoiminta voidaan jakaa kolmeen tasoon: sosiaali-

seen, tiedolliseen ja toiminnalliseen⁴. Sosiaaliseen tasoon kuuluvat sellaiset toiminnat, joiden tavoitteena on maahanmuuttajien psykososiaalisen tilanteen vahvistaminen. Tällainen toiminta mahdollistaa sosiaalisten verkostojen luomisen sekä vertaisryhmien muodostumisen. Tiedolliseen tasoon taas kuuluu kielitaidon ja esimerkiksi yhteiskuntataitojen ja työllistymisedellytysten kehittäminen. Toiminnallinen taso puolestaan pitää sisällään muun toiminnan, joka voi olla lähes mitä tahansa kerhoista erilaisiin retkiin. Haastateltavien mukaan toimintoihin osallistuminen auttaa työttömiä ja työvoiman ulkopuolella olevia maahanmuuttajia saamaan säännöllisen päiväjärjestyksen, se edesauttaa kielen oppimista ja muihin samassa tilanteessa oleviin tutustumista.

Kuntien lisäksi useat yhdistykset järjestävät toimintaa, palveluja, kursseja ja neuvontaa. Haastateltavien mukaan kolmannella sektorilla onkin Suomessa merkittävä rooli kotoutumisen edistämisessä. Myös maahanmuuttajien omat yhdistykset järjestävät yhä enemmän toimintaa sekä ajavat maahanmuuttajien asioita. Seurakunnat ja muut uskonnolliset yhteisöt näkevät uskonnon usein siltana maahanmuuttajan ja yhteiskunnan välille ja pyrkivät tukemaan kotoutumista tätä kautta.

Haastateltavat korostivat sitä, että myös etnisten yhteisöjen rooli on tärkeä kotoutumisessa. Kun yhteisö tukee yksilöitä, heillä ei ole pelkoa oman kulttuurin menettämisestä eivätkä he vastusta uuden oppimista. Tällainen yhteisö näkee kotouttamistoiminnan positiivisena, sillä se ymmärtää, et-

tä tieto ympäröivästä yhteiskunnasta voi tehdä yhteisöstä entistä vahvemman.

Maahanmuuttajille suunnattujen erillistointojen tarvetta on toisinaan kyseenalaistettu. Haastateltavien mukaan projektit ja muu erillistointi eivät voi korvata peruspalveluja, mutta ne voivat täydentää ja kehittää niitä. Erillisen maahanmuuttajatoiminnan tarkoitus onkin yleensä tukea viranomaisten ja kuntien järjestämiä palveluja eikä tuottaa päällekkäistä tarjontaa. Haastateltavien mukaan suuri osa heidän työtään on opastaa maahanmuuttajia löytämään kunnalliset palvelut ja opettaa käyttämään niitä. Tavoitteena on, että vähitellen kaikki asiakkaat oppivat itse huolehtimaan päivittäisistä asioistaan ja pystyvät neuvomaan myös yhteisöään niin, että tieto leviää.

Useimmat haastateltavat pitivät Suomen sosiaali- ja terveyspalveluja niin kattavina ja tasokkaina, ettei erityispalveluja varsinkaan näillä sektoreilla tarvita. Haastatellut kantasuomalaiset ja maahanmuuttajataustaiset työntekijöillä on usein joustavimmat mahdollisuudet muokata toimintojaan maahanmuuttajien tarpeiden mukaisiksi. Eräs haastateltava kuvasi tilannetta sanomalla, että ”viranomaisilla on aikaa tavata kerran kuussa, mutta maahanmuuttaja-asiakkailta olisi aikaa tavata 30 päivänä kuussa”. Projektien työntekijöiden kanssa voi olla helpompaa luoda luottamukselliset suhteet, sillä monet työntekijät ovat itsekkin maahanmuuttajataustaisia ja saattavat puhua samaa kieltä. Työntekijät voivat auttaa asiakkaitaan kädestä pitäen lähtemällä mukaan esimerkiksi lääkärikäynnille.

Muutamilla järjestöillä ja yhdistyksillä on erillistä maahanmuuttajille suunnattua toimintaa.

Lisäksi monet ovat alkaneet kehittää kantasuomalaisille tarkoitettuja toimintojaan myös paremmin maahanmuuttajille soveltuviksi ja monikulttuurisiksi. Uudistus-työtä tarvitaan kuitenkin vielä laajalti. Jotkut toimijat taas toivottavat maahanmuuttajat perheineen tervetulleiksi mukaan kaikille avoimeen toimintaansa. Maahanmuuttajien mukaan saaminen vaatii yleensä kuitenkin erityistä tiedottamista, joustavuutta ja erilaisten kohderyhmien huomioon ottamista.

Haastattelujen satoa toimintamuodoista

Haastateltavat kertoivat sellaisesta maahanmuuttajille suunnatus- ta toiminnasta ja palveluista, jotka on koettu tarpeellisiksi ja jotka ovat suosittuja maahanmuuttajien keskuudessa. Osa toiminnoista voi olla maahanmuuttajien vapaaehtoisvoimin toimivia ja osa heitä työllistäviä.

Järjestöjen ja yhdistysten maahanmuuttajatoiminnassa työntekijöillä on usein joustavimmat mahdollisuudet muokata toimintojaan maahanmuuttajien tarpeiden mukaisiksi. Eräs haastateltava kuvasi tilannetta sanomalla, että ”viranomaisilla on aikaa tavata kerran kuussa, mutta maahanmuuttaja-asiakkailta olisi aikaa tavata 30 päivänä kuussa”. Projektien työntekijöiden kanssa voi olla helpompaa luoda luottamukselliset suhteet, sillä monet työntekijät ovat itsekkin maahanmuuttajataustaisia ja saattavat puhua samaa kieltä. Työntekijät voivat auttaa asiakkaitaan kädestä pitäen lähtemällä mukaan esimerkiksi lääkärikäynnille.

Tiedotus- ja neuvontapisteet

Maahanmuuttajille tarkoitettujen tiedotuspisteet ovat tarpeellisia, sillä monet tarvitsevat varsinkin alkuvaiheessa neuvontaa omalla kielellään. Lisäksi monet maahanmuuttajat kokevat asioista suomalaisille tai ylipäättään ulkopuolisille puhumisen vaikeaksi tai pelkäävät tietojen leviävän. Yleisimmät kysymykset pääkaupunkiseudulla sijaitsevilla tiedotuspisteissä koskevat työnsaantia, asumista, sosiaaliturvaa, terveysasioita, oleskelu- ja työlupia, kielikursseja, avioeroja sekä jokapäiväiseen elämään liittyviä käytännön asioita.

Kohtaamispaikat

Monikulttuuriset keskuksat ja muut kansainväliset kohtaamispaikat ovat tärkeitä maahanmuuttajille, jotka ovat tottuneet kotimaassaan yhteisölliseen kanssakäymiseen. Keskuksissa kävijät voivat tavata toisia maahanmuuttajia ja kantasuomalaisia, käyttää tietokoneita ja internetiä, tehdä esimerkiksi käsitöitä ja kahvitella. Keskuksissa vanhemmilla on mahdollisuus nähdä, mitä lapset ja nuoret puuhaavat. Vanhemmat ihmiset taas ovat nuoremmille roolimalleja omaan kulttuuriin ja Suomessa elämiseen.

Myös naisten tai miesten kahvilat ja ”olohuoneet” ovat suosittuja. Monille naisille monikulttuurinen naistenkahvila saattaa olla ainoa kerta viikossa, jolloin he ovat ”vapaalla” ilman lapsia. Kahvilat tarjoavat tilaisuuden naisten keskinäisiin keskusteluihin. Haastateltavat pitivät naisten verkostoja erittäin tärkeinä naisten aseman

paranemisen ja aktiivisuuden kannalta.

Muu toiminta

Haastateltavien mukaan sekä monikulttuuriset leirit että erikseen tietyille maahanmuuttajaryhmille järjestetyt leirit ovat olleet varsinkin pääkaupunkiseudulla kesäisin niin suosittuja, etteivät läheskään kaikki halukkaat ole mahtuneet mukaan. Leirien suosioon on varmasti useita syitä. Osallistujat nauttivat virkistäytymisestä ja ympäristönvaihdoksesta. Leirit ovat vaihtelua kotiäideille sekä työttömille että yksinäisille. Useimmilla maahanmuuttajaperheillä ei myöskään ole Suomessa kesämökkiä, mummolaa tai läheisiä sukulaisia. Leirien lisäksi järjestöjen ja kuntien järjestämät retket tuovat maahanmuuttajaperheille kaivattua vaihtelua arkeen.

Maahanmuuttajille suunnatut keskustelutilaisuudet on myös koettu tarpeellisiksi, ja ne ovat suosittuja. Tärkeitä aiheita ovat muun muassa lasten kasvattaminen kahdessa kulttuurissa, suomalaisen yhteiskunnan toimintatavat, ympärileikkaukset, työllistyminen ja yritystoiminta. Monet maahanmuuttajayhdistykset järjestävät lisäksi koraanikouluja sekä oman maan historian ja kulttuurin opetusta lapsille ja aikuisille.

Erityisesti monet muslimiryhmät toivovat erikseen naisille ja miehille suunnattuja urheiluryhmiä. Esimerkiksi jumppa ja uinti ovat suosittuja maahanmuuttajanaisten keskuudessa silloin, kun heille järjestetään oma ryhmä tai uintivuoro. Monilla naisilla on särkyjä ja kipuja, joihin lii-kunta auttaa.

Joissakin projekteissa koulujen ja maahanmuuttajaperheiden välistä yhteistyötä on pyritty lisäämään. Pyrkimyksenä on, että vanhemmat tietäisivät paremmin mitä lasten koulunkäyntiin kuuluu, mitä perheeltä edellytetään ja mistä asioista taas koulu huolehtii. Vanhemmilla saattaa olla epärealistisia odotuksia lastensa opintoja kohtaan, sillä he eivät aina tiedä tarpeeksi suomalaisesta koulujärjestelmästä.

Haastattelujen satoa ryhmäkohtaisten erityispalvelujen tarpeesta

Haastateltavat ilmaisivat huolensa useista erityisen vaikeassa tilanteessa olevista maahanmuuttajaryhmistä. Nämä maahanmuuttajaryhmät tulisi ottaa paremmin huomioon niin lainsäädännössä kuin palveluissakin. Seuraavassa kuvataan tarkemmin näiden ryhmien tilannetta.

Ikääntyvien maahanmuuttajien kasvava ryhmä

Monet ikääntyvistä maahanmuuttajista ovat tulleet Suomeen melko iäkkäinä eivätkä kaikki ole oppineet suomea - muusta kotoutumisesta puhumattakaan. Monilla ei ole lainkaan työkokemusta tai ansiotuloja Suomesta. Lisäksi useilta puuttuu sosiaalinen verkosto. Myös heidän taloudellinen tilanteensa saattaa olla heikko ja kotimaan eläke olematon. Eläkeläisten tilanne on kuitenkin helpottunut jonkin verran, sillä nykyään taloudellisen tuen tarpeessa olevat yli 65-vuotiaat maahanmuuttajat voivat viiden vuoden yhtäjaksoisen maassaoleskelun jälkeen saada maahanmuuttajien erityistukea (L 20.12.2002/1192).

Useimmilla ikääntyvillä maahanmuuttajilla ei ole realistisia työllistymismahdollisuuksia. Työllistymiseen ja työssä tarvittavien taitojen kehittämiseen tähtäävä kotoutuminen ei yleensä sovellu sellaisenaan iäkkäille maahanmuuttajille. Lapset eivät välttämättä enää hoida ikääntyviä vanhempiaan - kuten monien maahanmuuttajien kotimaassa on tapana - ja kielitaidottomien vanhusten voi olla vaikea sopeutua vanhainkotiin. Joissakin kunnissa iäkkäiden maahanmuuttajien tarpeita on jo alettu ottaa kiitettävästi huomioon. Lisätoimia kuitenkin tarvitaan vielä paljon, sillä iäkkäät maahanmuuttajat ovat jatkuvasti kasvava ryhmä.

Maahanmuuttajamiehet - unohdettu ryhmä?

Monet haastateltavat olivat huolissaan maahanmuuttajamiesten tilanteesta. Heidän mukaansa lapset ja naiset on otettu huomioon Suomessa melko hyvin, mutta miehet ovat jääneet liian vähälle huomiolle. Vaikka maahanmuuttajamiesten saattaa olla naisia helpompaa liikkua kaupungilla, osallistua kursseille ja tutustua ihmisiin, tarvitsisivat monet heistä kuitenkin tukea.

Avun tarvetta voi olla vaikea myöntää. Monissa kulttuureissa miehen oletetaan olevan perheen pää ja tukevan muita perheenjäseniä, vaikka tämä olisikin tietämättömän uuden maan tavoista ja vailla ansiotyötä. Miehillä on usein naisia korkeampi kynnys tulla mukaan esimerkiksi maahanmuuttajien ryhmätoimintaan. Muutamat haastateltavat pitivät maahanmuuttajataustaisten poikien ja nuorten miesten syrjäytymisvaa-

raa suurempana kuin samanikäisten tyttöjen ja nuorten naisten.

Suomessa on perheellisten maahanmuuttajataustaisten miesten lisäksi paljon myös yksinäisiä ja perheenyhdistämistä odottavia miehiä sekä eronneita miehiä. Useilta puuttuu perheen lisäksi muu sosiaalinen verkosto. Haastateltavien mukaan monet maahanmuuttajamiehet kaipaavat hyödyllistä toimintaa, jossa voi saada aikaiseksi jotakin konkreettista, esimerkiksi työpajoja, yhdistys- ja talkootoimintaa.

Luku- ja kirjoitustaidottomat

Naisten, lasten, nuorten, miesten ja iäkkäiden maahanmuuttajien lisäksi on useita muita maahanmuuttajaryhmiä, jotka tarvitsevat tukea. ETNO:n (2005) selvityksen mukaan luku- ja kirjoitustaidottomat kuuluvat syrjäytyvien riskiryhmään. He tarvitsevat erikseen suunniteltuja luku-, kirjoitus- ja kielikursseja. Lukutaidottomat aikuiset ovat riippuvaisia muista perheenjäsenistä – usein omista lapsistaan. Työnhaku ja jopa liikuminen saattaa olla heille erittäin hankalaa.

Traumatisoituneet maahanmuuttajat

Traumatisoituneet kokemukset vaikeuttavat monien maahanmuuttajien kotoutumista, ja osa heistä on vaarassa syrjäytyä. Erityisesti pakolaisina ja turvapaikanhakijoina maahan tulleilla on usein vaikeita sotaan, kidutukseen ja läheisten menettämiseen liittyviä kokemuksia. Masennus ja mielenterveysongelmat saattavat sekoittaa todellisuuden ja kuvitelmat. Haastateltavien mukaan monet saattavat traumatisoitumisen vuoksi suh-

tautua kielteisesti viranomaisten tai muiden tahojen yrityksiin tarta heille apua tai palveluja. Myös uuden tiedon vastaanottaminen ja keskittyminen saattaa olla vaikeaa. Tilannetta hankaloittaa se, että työntekijät eivät aina ole tietoisia asiakkaan traumaattisista kokemuksista tai eivät tule ajatelleeksi, että ne saattavat puhjeta pintaan ja vaikuttaa vielä pitkienkin aikojen kuluttua.

Kotiäidit

Pienten lasten äidit viettävät usein ensimmäiset vuotensa Suomessa kotona lasten kanssa. Aikaisemmin he menettivät tänä aikana oikeuden kotouttamissuunnitelmaan ja -tukeen, jota voi yleensä saada vain kolmen ensimmäisen vuoden aikana maahantulon jälkeen. Valtioneuvosto on kuitenkin ehdottanut Kotouttamislain selonteossa, että yksilölliset elämäntilanteet tulisi ottaa huomioon aikaisempaa paremmin ja joustavammin, kun päätetään maahanmuuttajien oikeudesta kotouttamistukeen (Valtioneuvosto 2001).

Ne kotiäidit, joiden lapset ovat kasvaneet aikuisiksi ja muuttaneet pois kotoa, tuntevat usein tilanteensa turhauttavaksi. Heidän on vaikea työllistyä, eikä heille ole kotonakaan enää tarpeeksi tehtävää, jolleivät iäkkäät omat vanhemmat ole Suomessa ja tarvitse apua. Vaikka naisilla ei olisi aikaisempaa työkokemusta, koulutusta eikä kielitaitoa, he voivat aloittaa kielen opettelun ja työllistymiseen tähtäävät kurssit.

Avioliiton kautta maahan tulleet

Haastateltavat olivat huomanneet itänaapurimaista Suomeen naimisiin tulleiden naisten elämäntilan-

teissa monenlaisia epäkohtia. Suomalaisen kanssa naimisiin menivät eivät yleensä ole oikeutettuja kotouttamissuunnitelmaan ja -tukeen tai työmarkkinatukeen, koska maahantulon edellytyksenä on, että puolison on pystyttävä takamaan toimeentulo molemmille. Monet näistä naisista ovat täysin riippuvaisia puolisonsa varoista ja avusta, eikä heillä ole omia verkostoja. Riippuukin paljon suomalaisesta puoliosasta, miten naisen elämä alkaa Suomessa sujua.

Ilman huoltajaa maahan tulleet alaikäiset

Suomeen ilman huoltajaa tulleet lapset – ns. yksintulleet lapset ja nuoret – ovat erityisen vaikeassa tilanteessa. He joutuvat selviytymään uudessa maassa ilman vanhempensa ja muiden perheenjäsentensä tukea ja läheisyyttä. Lapset kaipaavat erityisesti äitiään ja muita perheenjäseniä ja ovat näistä huolissaan. Uudessa tilanteessa tasapainottelu saattaa aiheuttaa monenlaisia oireita, kuten unettomuutta, masennusta ja aggressiivisuutta. Vieraskieli ja uudenlaiset kouluaineet, huoli perheen kohtalosta ja aikaisemmat traumaattiset kokemukset vaikeuttavat kouluun keskittymistä. (Heller & Mikkonen 2002.)

Teini-ikässä maahan tulleet

Yksintulleiden lasten ja nuorten lisäksi myös teini-ikäisinä perheensä kanssa maahan tulleet nuoret ovat usein hankalassa tilanteessa kotoutuspaineiden, vanhempien odotusten ja murrosikään liittyvien muutosten takia. Erityisesti nuoret, jotka ovat käyneet koulua vain vähän tai eivät lainkaan ennen Suomeen tuloaan, ovat hyvin

haasteellisessa tilanteessa. Heidän on vaikea ehtiä omaksua kaikkea tarvittavaa tietoa ennen peruskoulun päättymistä pärjätäkseen toisen asteen opinnoissa. (Alitolppa-Niitamo 2004.)

Toisen sukupolven maahanmuuttajat

Haastateltavien mukaan yksi väliinputoajaryhmä palvelutarjonnassa ovat pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien toinen sukupolvi eli Suomessa syntyneet lapset. He eivät ole oikeutettuja kotouttamispalveluihin, eikä heitä välttämättä sisällytetä heidän vanhemmilleen tehtyihin kotoutumissuunnitelmiin. Monet näistä lapsista ja nuorista tarvitsevat kuitenkin tukea, sillä heidän vanhempansa ovat ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajia, joiden on usein vaikea auttaa lapsiaan esim. koulunkäyntiin ja kieliongelmiin liittyvissä asioissa.

Suosituksia palvelujen kehittämiseksi

Haastateltavat toivat esiin useita kehitystarpeita ja ideoita, jotka kumpuavat työkokemuksesta ja kontakteista maahanmuuttajien parissa. Olivatpa maahanmuuttajille tarkoitettujen palvelujen ja projektien kohderyhmänä kaikki maahanmuuttajat tai vain tietyt ryhmät, pätevät monet periaatteet ja hyväksi havaitut käytännöt niihin yhtä lailla.

Monikulttuurisella työllä tarkoitetaan tässä maahanmuuttajien erityisten tarpeiden selvittämistä ja huomioon ottamista. Erityistarpeet voidaan ottaa huomioon muun muassa tehostamalla tiedottamista, ohjaamista ja neuvon-

taa, tuottamalla omakielisiä tiedotusmateriaaleja sekä toimintoja. Maahanmuuttajien itsensä osallistaminen ja heidän aktiivinen roolinsa suunnittelussa ja toteutuksessa on keskeistä. On esimerkiksi siitä, kuinka pitkäjänteisellä monikulttuurisuustyöllä on saatu esim. alueen huostaanotot väheneään, lisätty tietoutta ympärileikkauksen haitoista, vähennetty lasten kotimaahan lähettämisiä sekä vähennetty rasistisia ilmiöitä.

Maahanmuuttajataustaisten työntekijöiden määrä on kasvanut järjestöissä, kunnissa ja varsinkin erilaisissa projektitehtävissä, joissa kohderyhmänä ovat maahanmuuttajat. Suomessa on kuitenkin vielä paljon hyödyntämätöntä maahanmuuttajien tietoutta ja taitoja, josta olisi hyötyä suunniteltaessa uusia monikulttuurisia palveluja. Myös peruspalveluissa tulisi maahanmuuttajataustaisten työntekijöiden määrän nousta kautta linjan.

Pysyvän rahoituksen puute vaikeuttaa pitkän tähtäimen suunnittelua maahanmuuttaja- ja pakolaistyössä. Lähes kaikki haastateltavat kokivat rahoituksen epävarmuuden ja toiminnan jatkuvuuden puutteen erittäin rajoittavana tekijänä työssään. Olisi välttämätöntä, että kunnat ja järjestöt voisivat vakainaistaa nykyistä suuremman osan hyväksi havaituista projekteista ja käytännöistä. Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (Työministeriö 2005b) tukee tämän suuntaisia pyrkimyksiä.

On oleellista, että maahanmuuttajille voidaan tarjota henkilökohtaista ohjausta ja seurantaa, jossa pureudutaan jokaisen kulloiseenkin tilanteeseen. Olisi myös tärkeää, että jollakin toimijalla

on yksittäisen maahanmuuttajan tilanteesta kokonaisvaltainen käsitys. Valitettavan usein tieto kuitenkin jakautuu eri tahoille.

Kielikurssit ovat tärkeä osa maahanmuuttajien kotoutumista⁵. Vaikka niiden määrärahoja on lisätty, on kehittämistarpeita vielä paljon. Suomi/ruotsi toisena kielinä -opetus on verrattain uutta ja vaatii vielä kehittelyä. Jonot kielikursseille saattavat olla pitkiä, vaikka toisaalta jotkut maahanmuuttajat käyvät kursseilla puoliväkinen työttömyysrahan vuoksi. Kursseja pitäisi olla nykyistä enemmän myös eri tasoille oppijoille. Luku- ja kirjoitustaidottomille maahanmuuttajille sekä vanhuksille on omia ryhmiä, mutta lisää tarvittaisiin.

Keskitetyn tiedon puute on yleinen ongelma maahanmuuttajapalvelujen järjestämisessä ja niistä tiedottamisessa. Tätä ongelmaa on pyritty lievittämään esimerkiksi internetin perustetun tietopankin avulla. Kulttuurikeskus Caisan ja Helsingin kaupungin perustamasta Infopankista⁶ löytyy 12 kielellä tietoa juuri Suomeen muuttaneille, täällä jo pidempään olleille ja muuttoa suunnitteleville. Palvelu auttaa maahanmuuttajia tiedonhaussa ja antaa kokonaisvaltaisen kuvan muista olemassaolevista palveluista. Tietopankin sivuilla käsiteltäviä aiheita ovat mm. asuminen, kieli, terveys, koulutus, kulttuuri, yhdistystoiminta, oleskelu- ja muut lupa-asiat, vapaa-aika, sosiaalipalvelut ja kriisit.

On tärkeää, että ne maahanmuuttajille tarkoitetut keskuskeskukset ja tilat, joissa toimintaa järjestetään, ovat ns. matalan kynnyksen paikkoja. Näihin pitää olla helppo tulla niin fyysisesti kuin hen-

kisestikin. Rento ja luottamuksellinen ilmapiiri, sijainti asiakkaiden asuinalueella ja hyvät kulkuyhteydet madaltavat maahanmuuttajien kynnystä tulla mukaan.

Hyväksi havaittuja käytäntöjä

Selvitystä varten haastatellut kertoivat omista kokemuksistaan maahanmuuttajien parissa teemmästään työstä. Tämän luvun hyvät käytännöt perustuvat pääasiassa haastateltavien esiin tuomiin asioihin.

Palvelujen järjestäminen

Suomalaisten ja maahanmuuttajien välisten kontaktien luominen on hyvä aloittaa sellaisista asioista, jotka ovat yhteisiä ja tuttuja - ei eroja korostamalla. Esim. taide ja ruoka ovat toimivia tutustumiskeinoja.⁷

Kantasuomalaisen ja maahanmuuttajataustaisen työntekijän muodostamat työparit ovat osoittautuneet hyväksi ratkaisuksi asiakastyössä ja kotikäynneillä.

Välittävien toimijoiden, kuten kotouttamisneuvojien ja kulttuuritulkkien⁸ tulisi olla vakiintunut osa kuntien maahanmuuttajapalveluja.

Tiettyyn maahanmuuttajaryhmään kuuluvan on yleensä helppoa saada ainakin oman ryhmänsä edustajia mukaan toimintaan.

Eri tahojen järjestämä ystäväjä tukihenkilötoiminta on tärkeää maahanmuuttajille. Vapaaehtoisia kaivataan mukaan nykyistä enemmän.

Suullinen tiedonvälitys toimii usein maahanmuuttajayhteisöissä paremmin kuin kirjallinen tiedottaminen.⁹

Myös lukumääräisesti pienten ryhmien tarpeet tulisi ottaa huomioon, ja heitä pitäisi rohkaista aktiivisesti tuomaan esiin omia tarpeitaan.

Työllistyminen

Lisää resursseja tarvitaan poluttamiseen eli palveluketjujen kehittämiseen. Myös ammatillisesta koulutuksesta työelämään siirtymistä on valmisteltava huolella. (Ks. esim. ETNO 2005.)

Maahanmuuttajien työllistämiprojekteissa on saatu hyviä kokemuksia henkilökohtaisesta työvalmentajasta.

Kieliopetusta työpaikoilla ns. täsmäkielikoulutuksena tarvitaan nykyistä enemmän sellaisille maahanmuuttajille, jotka osaatvat jo perusteet. (Ks. esim. Ekholm ym. 2005.)

Työpaikoilla ns. etninen lasikatto-ilmio ei saisi estää maahanmuuttajataustaista työntekijää etenemästä osaamisensa ja pätevyytensä mukaisesti.

Julkisen sektorin piiriin on toivottu enemmän työ- ja työharjoittelupaikkoja (ETNO 2005.)

Koulu ja opiskelu

Lasten ja nuorten kotoutumisen tukemiseen tulee kiinnittää huomiota. Esimerkiksi Vantaalla on tehty lapsille ja nuorille oma kotouttamissuunnitelma¹⁰, joka voitaisiin ottaa käyttöön koko maassa.

Maahanmuuttajalapsen tarvitsevat läksypiirejä sekä tukiopetusta. Läksypiirien tulisi olla osakoulujen virallista opetusohjelmaa sitä tarvitseville maahanmuuttajataustaisille lapsille.

Maahanmuuttajataustaiset kouluavustajat voivat tukea oppilaita heidän omalla kielellään.

On tärkeää, että nuoria tuetaan suorittamaan peruskoulu loppuun. Siirtymävaiheissa koulusta toiseen tarvitaan erityistä tukea ja seurantaa.

Oppisopimukset ovat toimiva vaihtoehto monelle maahanmuuttajanuorelle.

Kurssien, seminaarien ja muiden tapahtumien aiheiden on perustuttava maahanmuuttajien omiin ehdotuksiin, jotta ne vastaisivat mahdollisimman hyvin kohderyhmän tarpeita eivätkä tuntuisi ulkoapäin annetuilta.

Maahanmuuttajanaisille suunnattujen kurssien ajaksi on järjestettävä lastenhoitoa, sillä muuten vain osa halukkaista voi osallistua.

Muuta

Kuntien monikulttuurisuusohjelmat ja monikulttuuriset neuvottelukunnat ovat osoittautuneet toimiviksi vaikeidenkin tilanteiden ratkaisemisessa.

Maahanmuuttajajärjestöillä tulisi olla Suomessa kattojärjestö, kuten monissa Euroopan maissa on (ETNO 2005).

Viitteet

- ¹ Väestöliiton Väestöntutkimuslaitos osallistui vuonna 2003 eurooppalaisten perhejärjestöjen hankkeeseen, jonka tavoitteena oli tutkia maahanmuuttoa, perheitä ja ajankäyttöä. Hanke oli Euroopan komission rahoittama. (Ks. Väestöliiton EU-projekti 2004.)
- ² Valtioneuvoston selonteko kotouttamislain toimeenpanosta käsittelee laajasti kotoutumista ja lakiin liittyviä epäkohtia. Selonteossa nousee esiin osin samoja seikkoja kuin tässä

- artikkelissa. http://mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/06_tyoministerio/06_julkaisut/07_julkaisu/thj317_fi.pdf. Selonteon pohjalta hallitus on tehnyt esityksen maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta annetun lain muuttamisesta. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2004/20040280>.
- 3 Kirjallisuuskatsaus on tehty keväällä 2003 eivätkä monet sitä tuoremmat julkaisut sisälly katsaukseen.
 - 4 Samaa jakoa on käytetty esim. Turun kaupungin maahanmuuttajapalveluissa vuonna 2003.
 - 5 Lisätietoja kotoutumiseen liittyvistä kielikursseista, ks. esim. Ekholm ym. 2005.
 - 6 Tietopankki löytyy osoitteesta <http://www.caisa.hel.fi>.
 - 7 Ks. esim Toiviainen, Pakolainen 2/04.
 - 8 Kotouttamisneuvojat ja kulttuuritulkit toimivat välittäjinä ja tulkkauksen lisäksi selvittävät asioita kaikille osapuolille. He voivat esim. olla asiakkaiden mukana apuna sosiaali- ja terveyspalveluissa, virastoissa ja kouluasioissa.
 - 9 Lisätietoja maahanmuuttajille suunnatusta tiedottamisesta, ks. esim. Ekholm ym. 2005.
 - 10 Lapsen ja nuoren kotoutumisen, kulttuurisen tuen ja oppimisen suunnitelma. Kotiinpäin-projekti. <http://www.vantaa.fi>
- Kirjallisuus**
- Alitolppa-Niitamo, Anne. 2004. The Icebreakers. Somali-Speaking Youth in Metropolitan Helsinki ith a Focus on the Context of Formal Education. The Family Federation of Finland, The Population Research Institute. Series D 42/2004. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Alitolppa-Niitamo, Anne, Ismo Söderling, Stina Fogel. 2005. Olemme muuttaneet. Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin. Väestöliiton Väestöntutkimuslaitos ja Kotipuu. Vammala 2005.
- Ekberg-Kontula, Petra. 2000. Toimettomuus tylsistää. Pääkaupunkiseudulla asuvat afrikkalaiset maahanmuuttajanaiset ja heidän näkemyksensä koulutuksesta ja työllistymisestä. Sosiaali- ja terveysministeriön Julkaisuja 2000:14. Helsinki : Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Ekholm, Elina, Sophie Magennis, Leni Salmelin (toim.). 2005. Shaping our future. A Practical Guide to the Selection, Reception and Integration of Resettled Refugees. Helsinki :Työministeriö.<http://www.more.fi/documents.php>
- ETNO - Etnisten suhteiden neuvottelukunta. 2005. Kala kuivalla maalla: kotoutuminen maahanmuuttajan näkökulmasta. Työhallinnon julkaisu 344. Helsinki: Työministeriö.
- Forsander, Annika. 2002. Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto (Vammalan kirjapaino).
- Helander, Reetta & Anna Mikkonen. 2002. Ikävä äitiä... Ilman huoltajaa tulleet pakolaislapset Suomessa. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja E 13/2002. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- L 9.4.1999/493. Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta.: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kokoelma/1999/19990050.pdf>
- L 20.12.2002/1192. Laki maahanmuuttajan erityistuesta. <http://www.finlex.fi/fi/laki/kokoelma/2002/20020175.pdf>
- Myrén, Kati. 1999. Pois paitsiosta: maahanmuuttajien liikuntaharrastukset ja vapaa-ajanvietto Suomessa. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 122. Jyväskylä: Liikunnan ja kansanterveyden edistämisseätiö.
- Tiilikainen, Marja. 1999. Äidin huolet, arjen kivut. Kärsimys, oireet ja strategiat Suomessa asuvien somalinaisten arjessa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tiilikainen, Marja. 2003. Arjen islam. Somalinaisten elämää Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Työministeriö. 2005a. Maahanmuuttajien työllisyys. [Viitattu 12.8.] http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/08_mahanmuuttotilastot/tilkint.pdf
- Työministeriö. 2005b. Työryhmän ehdotus hallituksen maahanmuuttopoliittiseksi ohjelmaksi. Työministeriö. Helsinki.
- Valtioneuvosto. 2002. Valtioneuvoston selonteko kotouttamislain toimeenpanosta. VNS 5/2002 vp. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Väestöliiton EU-projekti. 2004. Päätöskonferenssin ranskan-kieliset esitykset sekä Suomen osuuden ranskan-kieliset esitykset sekä englanninkielinen loppuraportti [Viitattu 12.8.] unaf.fr/article.php3?id_article=719